

**DIMITRIE DAN (1856-1927) -
PREOCUPĂRI DE ISTORIE****Harleta Mareci**

Istoria se reia și se rescrie prin fiecare nouă generație, în funcție de exigențe sporite, de alte unghiuri de interpretare a evenimentelor din trecut. În cărțile de istorie se regăsesc așadar răspunsuri noi la întrebările ce frământă cugetul, învățăminte, reflecții, sentimente încrustate în timp și pe care nimeni nu are dreptul să le ignore.

Cât de mare a fost tezaurul de gândire românească în Bucovina au demonstrat-o scrierile atâtor cărturari devotați cauzei naționale: avocați, învățători, profesori, preoți; ei s-au angajat în mișcarea culturală și politică declanșată după anul 1848 conștientizând faptul că, "deși urgisit, poporul român din Bucovina a rămas și sub stăpânirea străină mare ca suflet"¹.

Din pleiada cărturarilor bucovineni care și-au convertit energia suflătească în valoroase pagini de carte, personalitatea lui Dimitrie Dan ni se dezvăluie în cele peste 100 de scrieri ce-i aparțin și în care se continuă, peste timp și la o altă scară, tradiția cărturărească pornită din semi-întunerul chiliilor, cu atâtea secole în urmă. Preocupările predilecte ale lui Dimitrie Dan, apărute spontan - ca rezultat al dragostei și solidarității sale față de interesele majore ale acelora din mijlocul cărora s-a ridicat, au vizat nemijlocit viața materială și spirituală a poporului român. Dan s-a străduit să dea, la vremea sa și cu posibilitățile existente aici, o operă care să reflecte trecutul, dar și realitatea în care a trăit și pe care a cunoscut-o; prin aceasta aducea servicii nu numai contemporanilor săi ci și generațiilor viitoare. Dacă evantaiul preocupărilor sale intelectuale a fost prea larg, comparativ cu dimensiunile reduse ale lucrărilor lui, acest fapt nu trebuie privit cu ostilitate; ca și alți preoți cărturari care s-au afirmat în perioada respectivă, Dimitrie Dan răspundea unui deziderat național: acela de a scrie în forme variate și pentru diferite domenii, știind că beneficiarul lucrărilor sale va fi însăși nația română.

Despre scrierile lui Dimitrie Dan s-a auzit prea puțin în decursul anilor. Dictionarele de literatură, sintezele sau articolele apărute înaintea celui de-al doilea război mondial se rezumă la oferirea câtorva informații, uneori irelevante, asupra celui care, totuși, a fost o figură marcantă a intelectualității bucovinene. Lucrările ce au caracter istoric sau de istorie a literaturii române editate în deceniile șase și șapte au evitat, în mod voit, tratarea unor subiecte care ar fi adus în discuție Bucovina și luptătorii pentru românism pe care i-a dat ea. Se încerca o minimalizare a importanței problemei ce viza teritoriul și oamenii Bucovinei, pentru că a omite sau a înlătura fățiș acest lucru, chiar dacă ar fi fost dorit, nu s-ar fi putut realiza atâtea vreme cât mai existau în țară martori oculari ai evenimentelor istorice. O soluție a rămas eludarea din analiza unor aspecte de cultură a reprezentanților bucovineni aflați în slujba Bisericii, deși fusese cunoscut faptul că mulți dintre aceștia și-au pus la dispoziția țării averile și chiar viețile. Chiar și în ultimul deceniu al secolului XX, când tematica referitoare la Bucovina ca pământ românesc a revenit în atenția cercetătorilor, numele lui Dimitrie Dan a fost de prea puține ori semnalat, valoarea informațiilor oferite de scrierile sale rămânând, pe nedrept,

necunoscută.

Judecând din perspectiva celor șapte decenii care s-au scurs de la moartea acestui cărturar bucovinean se poate aprecia că, în ciuda celor peste 100 de titluri de broșuri, studii și articole realizate de către el, Dimitrie Dan s-a numărat printre cei aproape uitați de generațiile următoare, redescoperirea valenței lucrărilor sale consacrate cunoașterii spiritualității românești fiind o necesitate, un act de recunoștință și de dreptate.

REFERINȚE BIOGRAFICE

Dimitrie Dan s-a născut la 8/20 octombrie 1856, în Suceava. Tatăl său, Nicolae Dan - cunoscut în târgul Sucevei sub numele de "ciubotarul Dan", făcea parte din vechea breaslă a cizmarilor. Mama, Domnica, născută Bunceag, era fiica preotului care a activat în Straja în perioada 1831-1847 și pe urmele căruia va călca mai târziu Dimitrie în timpul păstoririi comunității române ortodoxe din acele locuri. Casa în care s-a născut Dimitrie Dan, scundă, din lemn, situată pe Ulița Rusească, o cale îngustă și întortocheată, nu departe de biserica Sf. Dumitru, și care stradă îi va purta ulterior numele, îi va fi poate cea mai dragă amintire, el neșovăind a povesti cu nostalgie despre priverile ce se descopereau din locuința de la numărul 80: "... de aici, dincolo de apa Sucevei se vedea bine târgul Burdujeni, pădurea Adâncata și întinsul șes al Salciei"². Pasiunea pentru istorie s-a aprins de timpuriu, ca urmare a petrecerii copilăriei la umbra zidurilor cetății lui Ștefan cel Mare, iar dragostea pentru folclor și sânguința în a strânge pe pagini de carte producțiile populare românești s-au datorat și perioadei de timp în care Dimitrie Dan a stat la Bilca, în familia unei rude de-ale sale, preotul-cărturar Maghior.

La vârsta când trebuia să înceapă descifrarea tainelor scrisului și cititului, școala suceveană - ca de altfel întregul învățământ românesc din Bucovina - trecea prin controversatul proces de modernizare care, în viziunea autorităților imperiale, coincidea cu programul școlar de germanizare. Părinții lui Dimitrie Dan au optat pentru școala trivială românească de la mănăstirea Sf. Ioan, în anul 1864 înscriindu-și fiul în clasa învățătorului Diaconovici (cărturar ce avea să se retragă din activitatea didactică la venerabila vârstă de 93 ani). Din anul școlar 1868/1869, Dimitrie Dan este înscris la Gimnaziul cezaro-crăiesc din Suceava (astăzi Liceul "Ștefan cel Mare"). Această școală, înființată în anul 1860, deși întreținută cu fonduri românești și trebuind să funcționeze cu profesori de naționalitate română - așa cum era stipulat în uricul de fondare³ - a fost încadrată de autoritățile austriece cu profesori de alte naționalități (nemți, cehi, polonezi) aduși din toate unghiurile împărăției. Dimitrie Dan, alături de elevii români din gimnaziul sucevean, încerca să-și însușească singur educația națională, spre deosebire de cei ajunși în liceele cofesionale din Transilvania, medii în care cultivarea sentimentelor naționale era considerată, ca și cultivarea minții, o datorie a școlii.

Nemulțumiți de conținutul și de tendințele învățământului în limba germană și stimulați de unele succese obținute de intelectualitatea română organizată în "Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina" și care își propunea să promoveze "pe toate căile și în toate direcțiile cultura națională"⁴, elevii români din Suceava au pus bazele "Societății literare a Junimii române studioase din Suceava". Fondată în anul 1868, la inițiativa unor tineri entuziaști (Simeon Florea

Marian, Vasile Gr. Pop și Ilie Pantezi), "Societatea" își propunea să deștepte în rândul elevilor români interesul pentru cunoașterea trecutului istoric, a limbii și literaturii naționale și a bogatei culturi populare și să-i impulsioneze în realizarea unor creații literare originale sau a unor culegeri de folclor⁵. În anul școlar 1875/1876, Dimitrie Dan a devenit președintele acestei societăți, preocupările sale, evidente, pentru literatură ori cercetare istorică fiindu-i apreciate de colegi. Din amintirile celor care l-au cunoscut, din corespondență, reiese clar faptul că acest tânăr deja își formase un cult pentru muncă. Dimitrie Dan mărturisea, peste ani: "... devenind eu în anul 1875/1876 președintele acelei societăți, în urma dorinței mai multor colegi de studii și doritori ca și mine să ne instruiem în literatura și scrierea românească am avut prilejul să cunosc întreaga și bogata bibliotecă a Societății"⁶.

Scrisoarea pe care o va primi în anul 1876 de la Simeon Florea Marian îi transmitea lui Dan cuvintele unui veritabil crez al vieții pentru marele folclorist bucovinean: "Frate, numai munca minții te nobilitează, numai în ea afli mângâiere. numai ea te face om adevărat; noi care putem face ceva, să lucrăm până ce putem, să nu lenevim, căci lenea este pentru om asemenea cu moartea"⁷.

În toamna anului 1876, Dimitrie Dan va susține examenul de bacalaureat în fața unei comisii de examinare care-i reunește pe distinșii profesori Dimitrie Isopescu, Ștefan Dracinschi, Samuel Isopescu, Arcadie Vasilovici. Obținerea unei diplome "de maturitate" (sau "Maturitäts Prüfung" după cum era numită în epocă) marca deschiderea căii spre învățământul superior. Dimitrie Dan a optat pentru Facultatea de teologie, componentă a "Universității imperiale regale Francisc Iosif" din Cernăuți - unică facultate de teologie ortodoxă, singulară în toată monarhia austro-ungară⁸. Încheindu-și studiile teologice, în septembrie 1880, Dan se căsătorește cu Elena Homiuca, fiind hirotonisit ca preot abia în anul 1881.

După ce a funcționat ca preot în localitățile Jujinet și Lujeni, din anul 1896 s-a stabilit în Straja, succedându-i preotului, istoricului și filosofului Dimitrie Onciul. Perioada de timp cuprinsă între anii 1896-1916 a fost pentru Dan prielnică, permițându-i totodată un contact direct cu mediul folcloric, dar și liniștea necesară unei munci susținute.

Preocupat de soarta școlilor și pornind de la ideea conform căreia școlile trebuie să fie în folosul poporului și să cultive permanent limba și tradițiile lui de viață, Dan a colaborat activ la "Revista politică" redactând o serie de articole în care cerea autorităților austriece încetarea restricțiilor privind folosirea limbii române în școli. De altfel, se pare că "Revista politică" a fost susținută moral și politic de societatea "Școala română", fondată în anul 1883 din inițiativa lui T.V. Ștefanelli, la care a participat, prin donații de carte și prin însemnate cotizații și Dimitrie Dan.

După modelul "Bibliotecii de petrecere și învățătură pentru tineretul român", inițiată la Suceava tot la sugestia lui T.V. Ștefanelli, Dan va întemeia la Straja, în vara anului 1896, "Societatea de citire PAZA" al cărei țel era acela de a "lumina poporul, atât pe cel ce știe carte, cât și pe cel ce nu știe..."⁹. A antrena locuitorii comunei la viața politică și culturală a țării prin informarea lor directă și corectă devenea pentru Dan un motiv în plus pentru că, în opinia sa, "ce folos pentru cei ce știu carte dacă nu pot să-și îmbogățească cunoștințele prin citire de gazete bune și cărți folositoare?"¹⁰ Abonamentelor la publicații de felul: "Deșteptarea", "Amicul poporului", "Gazeta Bucovinei" din Cernăuți și "Tribuna" din Sibiu li se vor adăuga donațiile de carte făcute de "Societatea pentru cultura și literatura română", așa după cum relevă o scrisoare expedită de Dimitrie Dan către Simeon Florea Marian, în decembrie 1896¹¹.

Implicat în activitatea de propagare a culturii românești, Dan, ales președinte al consiliului școlar din Straja, va lansa ideea începerii unei forme de învățământ practic (de "mesărit" și "strungărit") odată cu anul școlar 1896/1897¹².

Publicând diverse articole în periodicele vremii, orientându-și atenția către aspectele necercetate din domeniul creației populare, dar realizând și studii referitoare la grupurile etnice din Bucovina, Dimitrie Dan a devenit cunoscut și apreciat în rândul intelectualității române, fapt care a determinat conducerea Academiei Române să-l cheme, la sugestia lui Ion Bianu, în rândurile ei ca membru corespondent. Atragerea în înaltul for științific a unor valoroși intelectuali români din provinciile aflate sub administrația imperială intra în politica statului de a realiza în fapt unitatea culturală a tuturor românilor, ca o premisă a realizării unității lor politice. În ședința Academiei Române, ținută la 23 martie 1904 sub președinția savantului P.S. Aurelian, Ion Bianu afirma: "Dimitrie Dan, preot în Straja, Bucovina, este un harnic și priceput scriitor, folklorist și cercetător istoric, autor al mai multor broșuri și studii etnografice - muncitor într-o direcție ce trebuie neapărat încurajată"¹³. Ca un ecou al acestui eveniment, revista "Sămănătorul", prin numărul său din aprilie 1904, publica un articol în care Ilarie Chendi nota: "... alegerea sa ca membru corespondent al Academiei se presintă ca o meritată distincțiune. În schimb, s-a tot îngâmădit la material care-și așteaptă omul de știință. Fi-va părintele Dan chemat să facă un pas mai mult decât părintele Marian? Ar fi o cinste mare pentru Bucovina!"¹⁴

Începând cu I.G. Sbiria și Alecu Hurmuzachi, bucovineni căroro istoria culturii naționale le-a conferit meritul de a fi printre membrii fondatori ai societății academice române, generația următoare formată din T.V. Ștefanelli, S.F.I. Marian, D. Dan a continuat, în noile condiții istorice de după anul revoluționar 1848, să militeze pentru provincia lor, pentru aplicarea programului ideologic și politic al românilor din teritoriile stăpânite de Austro-Ungaria, acordând o mare însemnătate dezbaterii problemelor teoretice și practice privitoare la conceptul de națiune, la locul și funcția graiului național, la școală și la rolul ei în educația tineretului. Toate aceste demersuri au fost urmărite de autoritățile imperiale, pentru "delicte" de felul participării unor bucovineni la o serie de manifestări organizate în afara granițelor, mai cu seamă în România, interzicându-li-se românilor accesul la ele. Așa s-a procedat și cu Dimitrie Dan care a fost împiedicat, în repetate rânduri, să ia parte la ședințele periodice ale Academiei Române din cauza neacordării vizelor de ieșire din țară¹⁵.

Implicarea lui Dimitrie Dan în lupta pentru drepturile firești ale nației căreia aparținea s-a materializat prin participarea la ședințele Consiliului Național din Bucovina, la 27 octombrie 1918 fiind ales în secția administrativă a acestui organism politic¹⁶. La 28 noiembrie 1918 - ziua convocării la Cernăuți a Congresului General al Unirii, printre cei 74 de membri ai Consiliului Național care participaseră activ la lucrările înaltului For bucovinean se va număra și Dimitrie Dan, alături de Iancu Flondor, Ion I. Nistor, Teodor V. Ștefanelli, Aurel Morariu ș.a.¹⁷.

Recunoscându-i-se meritele în domeniul cercetării istoriei și etno-folkloristicii românești, preocupările pentru cunoașterea trecutului și a mentalităților diverselor grupuri etnice existente în Bucovina, Dimitrie Dan a primit în anul 1923, din partea Academiei Române, marele premiu "Năsturel Herescu"¹⁸. Diferite societăți l-au ales ca membru: "Comisia centrală pentru cercetarea și conservarea monumentelor artistice și istorice din Viena, "Academia Ortodoxă", conferindu-i-se ordinele "Coroana României", "Polonia Restituta" și medaliile "Carol I", "Bene Merenti"-cl.

I, "Răspłata muncii pentru biserică". De asemenea, activitatea depusă în slujba Bisericii Ortodoxe Române i-au adus ridicarea la rang de consilier consistorial în anul 1920.

Dimitrie Dan a colaborat activ la mai multe reviste și ziare de limbă română, germană sau ucraineană: "Șezătoarea" din Budapesta, "Familia" lui Iosif Vulcan, "Amicul Familiei", "Revista politică", "Aurora română" - organ beletristic literar condus de Ion I. Bumbac, "Deșteptarea", "Gazeta Bucovinei", "Patria", "Candela", "Șezătoarea" din Fălticeni, "Timpul", "Junimea literară", "Transilvania", "Revista istorică", "Buletinul Comisiei monumentelor istorice", "Bukowiner Nachrichten", "Bukowiner Post", "Zeitschrift für Osterr. volkskunde" din Viena, "Rumänische Revue", "Bukovynski Vjdamosty".

Dimitrie Dan a fost cooptat în colectivul care a elaborat monumentală monografie "Die Bukowina", întocmită cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la urcarea pe tron a lui Franz Iosef I (1848-1898), la ea colaborând istorici și folcloriști de faimă: Dimitrie Onciul, Ion G. Sbiera, Simeon Fl. Marian alături de Ferdinand Ziegler von Blumenthal, Johann Polek, Raimund Friedrich Kaindl, K.A. Romstorfer, Alexander Manastyrski, Emil Kaluzniacki¹⁹.

Modestia și spiritul său deosebit se vor reflecta în faptul că, în ciuda unei recunoașteri ce nu mai putea fi pusă în cumpănă, etalarea acelor titluri și ranguri care i s-au oferit a fost redusă, lăsând posterității imaginea unui preot simplu, cărturar, care și-a împlinit misiunea de om și de român.

S-a stins din viață la Cernăuți, în ziua de 25 mai 1927, în urma unei îndelungate suferințe, când nu împlinise încă vârsta de 71 de ani. A lăsat în urma sa o operă închinată cunoașterii poporului și amintirea unui om exemplar. Publicații ca "Junimea literară", "Glasul Bucovinei", "Șezătoarea" i-au închinat articole, iar academicianul Dimitrie Marmeliuc afirma: "Preot de lungă durată în Straja și apoi consilier consistorial, omul acesta, atât de încercat de soartă a stat dărz în fața atâtor lovituri și n-a lăsat condeiul din mână decât în momentul când i l-a smuls moartea... A suferit și a muncit. Și poate că suferința pusese în ființa lui acea îndărătnicie care câte o dată opune rezistență chiar argumentației logice. Suferința înăsprește caracterul, munca înnobilează sufletul"²⁰.

STUDII ȘI ARTICOLE PRIVITOARE LA ISTORIA ROMÂNILOR ÎN LUMINA DOCUMENTELOR

Ideea călăuzitoare pentru Dimitrie Dan în această direcție de cercetare a fost aceea că "din aceste documente poate istoricul scoate multe date folositoare și de trebuință la compunerea unei istorii..." și că scopul activității sale este cel de a dovedi "urbi et orbi" că "nu demult stăpânii gliei românești din Bucovina au fost români, boieri și răzeși"²¹.

Din suita de *Documente privitoare la istoria Românilor din Bucovina*, apărute în paginile "Junimii literare" pe anul 1907, Dan se oprește asupra unuia care, în opinia sa, "dădea deslușire despre o anume familie răzeșească" și care document, interpretat, contribuia la explicarea fenomenului de înstrăinare a răzeșilor. Din corespondența purtată cu Nicolae Iorga (cărui îi ceruse, în repetate rânduri, informații despre persoane care făceau obiectul cercetărilor sale), Dan identifică familia răzeșească Răuș-Mârza ca fiind originară din Crimeea tătarască de unde a imigrat "încă înainte de întemeierea statului Moldova"; dreptul său asupra domeniilor Mihalcea și Stupca era rezultatul împrumutării făcute de către

domnitorii moldavi ca efect al participării "în nesfârșitele războaie ale acestei țări cu toți vecinii"²².

Împământenită de-a lungul secolelor, familia Răuș își va "disipa" o parte din urmași în Polonia (cumpărând moșii în Galiția și în Prusia - unde au întemeiat familia princiară Raus). Alte vlăstare ale vechii familii răzeșești vor urca în ierarhia boierească din Moldova, primind titluri și noi posesiuni. În conformitate cu una din direcțiile politicii sociale habsburgice, aceea de a conduce la subordonare și germanizare categoriile sociale privilegiate, în urma decretului imperial din 14 martie 1787 dat de Iosif al II-lea, erau desființate rangurile și titlurile boierești tradiționale și înlocuite cu cele specifice din Imperiul Habsburgic²³. Prin documentul publicat, Dan sublinia acest fapt, așa cum fusese el reflectat în actul conferit familiei Răuș-Mârza, la 1 aprilie 1789. "Diploma de mobilitate" acorda descendenților vechii familii răzeșești titlul de "cavaleri". Acest lucru avea o semnificație complexă: una politică - de a-i asimila și subordona pe proprietarii de pământuri, autohtoni, clasei privilegiate din imperiu, și una națională - aceea de a șterge deosebirile tradiționale și de a-i integra mai complet pe români în sistemul de conveniențe habsburgice. La numai 5 ani de la acordarea titlului nobiliar, George, cavaler de Răuș-Mârza, înstrăinează o parte a moșiei Igești determinând astfel venirea, o dată cu proprietarii și arendașii "străini de limbă și credință", a clăcașilor ruteni. Urmarea acestei tranzacții a fost stabilirea unor grupuri masive de scutelnici ruteni în câteva sate "curat răzeșești" - fenomen încurajat de altfel și de politica habsburgică dusă pe plan economic și social.

Situația răzeșilor, dar mai cu seamă cea a mazililor au fost reluate în discuție odată cu publicarea *Documentelor și actelor privitoare la istoria răzeșilor și mazililor din Bucovina*, Dan apreciind faptul că "anexarea Bucovinei la Austria avea să schimbe soarta mazililor și a răzeșilor băștinași din țară", iar drepturile lor "aveau să fie spre mare daună"²⁴. Sporirea veniturilor visteriei Casei de Habsburg determina administrația imperială să ia o serie de măsuri ce vizau creșterea obligațiilor proprietarilor de pământ în folosul stăpânirii. În rândurile contribuabililor erau incluși ruțașii, răzeșii și mazilii. În paralel cu aceasta s-a acționat și în direcția anulării drepturilor și libertăților tradiționale ale răzeșilor și mazililor, trecându-se la aservirea acestora.

În cazul atribuirii de ranguri și titluri nobiliare, atitudinea față de mazili a fost discutabilă. Mazilii, care în opinia istoricului Ion Nistor reprezentau "boieri ce dintr-o pricină oarecare pierdeau slujba" încetând a mai fi boieri "până ce domnul se milostivea de a-l chema din nou în slujba Curții sau a țării"²⁵, erau recunoscuți, cu titluri inferioare, doar cei ce fuseseră înscrși în statisticile din Moldova și, mai cu seamă, în tabelele cerute de guvernatorul Enzenberg de la Divanul Moldovei. Pierderea arhivelor, distrugerea sau capturarea lor împiedica o parte din mazili să demonstreze că, totuși, li se atribuisese acest titlu printr-un "caz de procedură publică".

O stare de lucruri gravă pe care Dan o sesizează și caută să o explice este "fenomenul recrutației". Cercetarea legislației vremii privitoare la recrutarea în armata imperială îi va permite istoricului să distingă două etape:

- cea dintâi e cuprinsă între anii 1775-1848. Chiar dacă "beneficiile din legile de recrutație austriacă nu se aplicau asupra răzeșilor și mazililor, ci numai asupra țăranului"²⁶, ordinul Oficiului Cercual al Bucovinei (la sugestia Curții din Viena) îi însărcina doar pe mazili să acționeze "contra tâlharilor polonezi" (înrolați în "Legiunea poloneză" și care aveau ca ideal lupta, alături de Franța, împotriva

statelor absolutist-feudale care sfâșiaseră Polonia în 1795) care atinseseră limita nordică a Bucovinei. Actul imperial făcea următoarea precizare: "călăreți, se înțelege, să fie breslele, adică răzeși, mazili, iar nu țărani..."²⁷.

- a doua etapă identificată de către Dimitrie Dan în cadrul "fenomenului recrutației" debutează cu anul 1848. Citând "orația" deputatului Covaciu ținută în ședința Dietei bucovinene din 31 martie 1864, Dan afirma: "de la 1848, când legea scutea boierimea și stăpânii de pământuri întinse de recrutație, mazilii fură înrolați în categoria țaranului"²⁸. În patentă imperială din 9 august 1848 pentru desființarea boierescului se prevedea "ocrotirea stăpânilor de moșii" prin scutirea acestora de la "darea cruciților"; de această măsură nu beneficiau țărani. Și totuși, în categoria țaranilor au fost incluși mazilii²⁹. Iată de ce atitudinea lor, după anul 1848, nu a mai fost incisivă, ambițioasă, hotărâtă, ci, mai ales, pasivă, indiferentă la realitățile ce confruntau tot mai acut viața socială și politică a Bucovinei. Nedreptățiți sau ignorați, răzeșii și mazilii români pierdeau din acea "distincție" care-i caracterizase de-a lungul timpului, devenind "voci din rândurile țărănimii"; inițiativele lor au fost tot mai rar consemnate, iar Dimitrie Dan nota în finalul articolului său: "vedem câte nenorociri, nedreptăți și înjosiri au îndurat mazilirea și răzeșimea noastră, deci nici nu-i de mirare starea lor decăzută de astăzi, și numai cultura și conștiința de sine și cunoașterea istoriei poate să o scoată din brațele slavismului și să o scoale din letargia și apatia ei față de tot ce e național românesc"³⁰.

În anul 1907, Dimitrie Dan publica un articol intitulat *Un document românesc cu marele sigil*, acesta era descoperit în mănăstirea Putna, dar "nenumărat, prin urmare nici tras la inventar"³¹. Din perspectiva lui Dan, documentul era "foarte interesant, mai întâi pentru că este scris în târgul săsesc Baia în limba rimână și apoi pentru că pe dânsul se află întipărită pecetea cea mare a târgului cu inscripția latină, care pecete până acuma era necunoscută"³². Ceea ce dorea Dan să realizeze prin editarea și sumara interpretare a documentului echivala cu o informare a opiniei publice despre un act inedit trimis spre analiză Academiei Române. Acest subiect va fi reluat în discuție și apoi publicat în limba germană, sub titlul *Eine Rumanische Dokument mit dem grossen Siegel der Saschenstadt Baia in der Moldau versehne Urkunde* în "Mittellungen der 3 Archivsektion der K.K. Zentral Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kuns und Historischen Denkmale" din Viena, nr.8 pe anul 1911.

Ca și în cazul altor documente editate în presa vremii sau în revistele de specialitate (ex. *Însemnări vechi despre Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*³³, *O evanghelie a lui Ștefan cel Mare în München*³⁴, *Inscripția de pe piatra mormântală a Silionestilor*³⁵, *Fundătorul bisericii din mănăstirea Sucevița*³⁶, etc.), Dimitrie Dan a avut meritul de a le fi depistat și publicat "în folosul istoriografilor, intrând, din acest punct de vedere, în rândul harnicilor culegători de documente".

LUCRĂRI DESPRE MONUMENTE ISTORICE - AȘEZĂMINTE DE CULT DIN BUCOVINA

Despre vechi ctitorii domnești sau boierești, așezăminte de cult din Bucovina, Dan făcuse câteva aprecieri în cadrul monografiilor comunelor Lujeni (1893) și Straja (1897)³⁷; opiniile sale se întemeiau pe documente istorice descoperite printre îngâlbănitele de timp acte existente în arhivele parohiilor.

La doar trei ani de la campania de reconstrucție și restaurare a bisericii-

necropolă (campanie condusă de arhitectul Romstorfer), Dimitrie Dan publica, sprijinit fiind de către Academia Română, monografia *Mănăstirea și comuna Putna*, rezervând un spațiu destul de extins descrierii acestui așezământ de cult. Opiniile expuse în lucrare erau independente de afirmațiile lui Romstorfer astfel încât aserțiunea lui Dan, întemeiată pe cronicile vremii, potrivit căreia: "...mănăstirea ar fi făcut-o Ștefan foarte frumoasă și poleită cu aur, zugrăvită pe dinăuntru și dinafară cu multă măiestrie și bogăție și acoperită cu plumb..."³⁸ a fost adevărată de săpăturile arheologice efectuate în anii 1955-1956; atunci au fost descoperite fragmente din vechea frescă și acele "pojghițe de aur" despre care vorbise Dan. Importanța lucrării devine cu atât mai copleșitoare cu cât ea este prima monografie a comunei (de-a lungul timpului, studiile efectuate având la bază și informațiile oferite la începutul secolului de către Dan). Cât de nobil i-a fost scopul în redactarea ei o exprimă clar rândurile scrise în 1905: "Terminând această lucrare, o închin umbrei lui Ștefan cel Mare, ca un prea neînsemnat obol adus memoriei lui și o predau cu drag fraților români din toate unghiurile, cu dorința ca, cetind ei cele scrise într-însa să-și amintească cât mai des de gloria străbună și de Ștefan Vodă cel Bun și Mare..."³⁹.

Spiritul de cercetător l-a dus pe Dimitrie Dan, în chip inevitabil, către cel mai grăitor și evocator monument eclesiastic din Bucovina: biserica ctitorită de Bogdan în Rădăuți. Când în anul 1897, Dan publica în revista "Patria" articolul intitulat *Episcopia ortodoxă de Rădăuți și biserica ei (dare de seamă critică)*, intenția sa fusese aceea de a rectifica informațiile oferite periodicului "Candela" de către polonezul Emanuel Eugenie Worobkewicz. Ieromonahul din Liov, sub pretextul prezentării unui istoric al episcopiei Rădăuțului, întocmea o statistică a populației din zonă încercând să demonstreze faptul că "acest teritoriu e locuit de un număr mare de credincioși de confesiune ortodoxă"⁴⁰, dar că acest număr nu s-ar suprapune peste cel al românilor. O altă idee pe care această față bisericească încerca să o vehiculeze era: "...rușii care existau în anul 1897 au fost romanizați"⁴¹. Față de astfel de afirmații, Dan lua poziție, realizând, la rândul-i, un studiu deosebit de documentat, despre trecutul istoric al românilor din episcopia ortodoxă de Rădăuți, precizând în finalul lucrării sale: "cu toate că în scrierea d-sale (referindu-se la articolul publicat de Worobkewicz n.n.) nu se află un tezaur de material, totuși ea ar fi fost merituosă dacă nu vâra în ea politică de rasă și nu mestifica pe cititori cu date statistice și istorice cu totul false..."⁴².

Motivat de astfel de articole, în 1912, Dan publică lucrarea *Cronica Episcopiei de Rădăuți* în care el elucidează, în lumina documentelor cunoscute până atunci, problema atât de controversată a înființării Mitropoliei Moldovei. O succintă și obiectivă analiză a activității episcopilor de Rădăuți, începând cu Ioanichie (+1504) și sfârșind cu aleasa figură a lui Dosoftei Herescu, îl determină la considerații opuse opiniilor eronate ale cercetătorului austriac V. Ickenhauer care contesta rolul cultural și economic al episcopilor de Rădăuți. Dimitrie Dan dovedește că "ei au jucat, fără a dispune de mijloace materiale prea abundente, un rol foarte însemnat, răspândind sprijinirea literaturii, a artelor și industriilor, în luminătoarea cultură și bunăstare materială în mijlocul poporului românesc din partea de nord a Moldovei"⁴³. Lucrarea, însoțită de o bogată tablă de ilustrații, se încheie cu reproducerea și traducerea unor valoroase documente și inscripții privitoare la monumentul bogdanian și la episcopia care își încetase existența încă din anul 1783.

O operă de certă valoare, editată grație Academiei Române, este *Mănăstirea*

Moldovița, apărută în 1923 și premiată, în același an, cu premiul "Năsturel Herescu" (premiu acordat de înaltul for științific român). Era cea dintâi lucrare monografică asupra acestui "neprețuit odor strămoșesc", cu scopul "ca fiecare român s-o cunoască și așa să-și oțelească iubirea de neam și de cultura națională"⁴⁴. Cât de documentată a fost monografia o dovedesc și studiile publicate anterior editării sale: *Die Erbanung des Klosters Succawitza* - 1898, *Fundătorul bisericii din mănăstirea Sucevița* - 1907, *Un odor din mănăstirea Sucevița* - 1909, *Der Stifter des Klosterkirche von Succawitza (in der Bukowina)* - 1911, *Biserica din mănăstirea Sucevița* - 1912, *Inscripția de pe piatra mormântală a Silionestilor în mănăstirea Sucevița* - 1913. Dimitrie Dan și-a spus cel dintâi cuvântul cu privire la biserica din mănăstirea Sucevița, identificând ctitorul în persoana episcopului Gheorghe Movilă. De asemenea, Dan este primul care descrie frescele de la Sucevița, prezentând și activitatea culturală desfășurată în cuprinsul acestui lăcaș de suflet.

Alte realizări importante sunt studiile referitoare la *Biserica Doamnei Elena Rareș din Suceava*⁴⁵, *Ctitoria Hatmanului Luca Arbure*⁴⁶ și *Biserica Sfântului Gheorghe din Suceava*⁴⁷ (aceasta din urmă fiind redactată la cererea secretarului de redacție al "Buletinului comisiunii monumentelor istorice" - Alexandru Lapedatu); se adaugă câteva note, ce vor fi ulterior cuprinse în cadrul monografiei *Armenii Orientali din Bucovina*, în care Dan descrie cele trei biserici armenesti din Suceava sfârșitului de secol XIX: Zamca, "Sfânta Cruce" și "Sfântul Simion" (sau "Turnul Roșu").

Șase broșuri și optsprezece studii și articole realizate pe tema prezentării celor câteva lăcașe de cult reprezentative din Bucovina, materializează orele de muncă pe care Dimitrie Dan le-a dedicat, prin mijlocirea scrisului, urmașilor săi.

LUCRĂRI PRIVIND ISTORIA ȘI PARTICULARITĂȚILE DE VIAȚĂ MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ ALE UNOR GRUPURI ETNICE DIN BUCOVINA

Analiza pe care Dimitrie Dan o inițiază în anul 1879 și pe care o va continua până în 1913 venea în întâmpinarea unei cerințe ridicate anterior și care viza cunoașterea ținuturilor bucovinene prin cunoașterea oamenilor din acele locuri. Cât de valoroase au fost monografiile o demonstrează cuvintele academicianului Bianu: "Toate broșurile acestea au apărut și în limba germană și unele dintr-însele au făcut parte din publicațiunea cea mare *Oesterreich-Ungarn in Word und Bild. Bukowina* (Wien, 1899). Sunt scurte și condensate monografii, făcute pe temeiul unui vast material istoric, român, german și rusesc. Autorul probează că e bun cunoscător de izvoare și posedă frumos spirit de sintesă"⁴⁸.

Primul studiu din seria Popoarele Bucovinei, respectiv *Die Völkerschaften in der Bukowina*, se referă la armenii orientali, Dan făcând pentru prima oară în istoriografie distincția între "armenii orientali" sau "gregorienii" și "armenii uniți" sau "latini" (ultima categorie fiind, în opinia sa, "desnaționalizată și polonizată cu totul").

Analiza faptică debutează cu prezentarea sistematică a etapelor de migrație dinspre Armenia spre Țările Române, Polonia, Lituania și Rusia. În baza documentelor, statisticilor și a ideilor extrase din lucrările celor 33 de cercetători ce au făcut din etnia armeană obiectul studiilor lor, Dan încearcă să dezlege problema

perioadei de timp în care s-au stabilit, pe plaiurile Moldovei, primele grupuri de armeni. Cele dintâi considerații se întemeiază pe "tradiциunile păstrate la armeni"; acestea vorbesc de venirea armenilor în Moldova după anii 1046 ("când cuceriră perșii capitala armană") sau 1313 ("când derâmându-se capitala Armeniei de mare cutremur de pământ și o mulțime de armeni au emigrat din patria lor și s-au așezat la Suceava")⁴⁹. Pe baza documentelor de întemeiere a bisericilor din Iași și Botoșani - fapt ce presupune deja existența unei comunități - perioada stabilirii armenilor în Moldova rămâne a II-a jumătate a secolului al XIV-lea (1350-1395).

Anul 1418, considerat de Ion Budai-Deleanu "anul așezării armenilor în Moldova" și preluat ca an de referință în multe din lucrările de istorie, era fixat potrivit documentului emis în timpul domniei lui Ștefăniță (1517-1527); el informa despre acțiunea lui Alexandru cel Bun care se hotărâse "a primi și așeza în cele mai bune șapte orașe moldovenesti" 3000 familii de armeni. Amintind de actul dat în 1384 de Petru Mușat - prin care negustorii armeni din Moldova erau supuși la taxe, Dan stabilea anul 1418 ca dată în care armenii refugiați din considerente religioase fuseseră primiți pe teritoriul Moldovei. Acest lucru nu exclude posibilitatea venirii lor în Moldova mai de timpuriu.

În ceea ce privește etapa istorică în care s-a produs "persecuția împotriva armenilor", Dan precizează: "...armenii Moldovei îndurară și multe suferințe, nu din partea poporului român, ci mai vârtos din partea unor principii"⁵⁰. Acțiunile lui Ștefăniță (1517-1527) și Ștefan Rareș (1551-1552) inițiate împotriva armenilor erau generate și de repulsia față de o serie de negustori ajunși la bunăstare materială ce concura cu situația boierilor autohtoni; se adăuga opoziția față de înverșunarea pe care armenii o manifestau vis-a-vis de păstrarea neschimbată a dogmelor. Această ultimă situație îi transformase, în viziunea lui Ștefan Rareș, în "periculoși eretici". Problema "crezului" ca element definitoriu al laturei spirituale, ca și implicațiile utilizării convingerilor religioase în plan social și politic vor fi subiecte reluate în atenția lui Dan, el redactând alte două studii pe această temă: *Persecutarea Armenilor în Moldova - (1551)*⁵¹ și *Monofisitismul în Biserica Armeană - Orientală*⁵².

Evoluția demografică a populației aparținând acestei etnii este urmărită după instalarea administrației imperiale în Bucovina, când, pe lângă armenii rămași din timpurile feudale aici, au venit în zonă și alte grupuri de armeni din Galiția. Aceștia din urmă erau de confesiune greco-catolică și, potrivit opiniilor lui Dan, ei "se dau astăzi de poloni"⁵³.

Disponând de informații diverse referitoare la acest subiect, Dan se va rezuma să prezinte doar unele aspecte legate de etnia armeană din Bucovina. Opțiunea sa în analiza trăsăturilor comunității armenesti organizate în Suceava, nu este întâmplătoare. Locuind mai mult de două decenii în Suceava și cunoscând relația stabilită între români și armenii din oraș, Dan a găsit necesară explicarea unor fenomene sociale prin corelarea datelor statistice cu evenimentul istoric.

Abilitatea în obținerea efectelor scontate de habsburgi în politica de colonizare s-a manifestat prin atragerea și la Suceava a cât mai multor negustori armeni. Unul din scopuri era eterogenizarea populației din oraș (Curtea din Viena fiind fidelă dictonului "Divide et Impera" pe care nu se sfia să-l utilizeze atât în cazul provinciilor, cât și în cazul târgurilor). Aducerea armenilor uniți din Galiția în Bucovina urmărea totodată și atragerea armenilor ortodocși la catolicism. Cum "biserica și liturgia armeană" le aducea armenilor ortodocși aminte de adevărata lor naționalitate", trecerea la confesiunea greco-catolică înlesnea acea

"desnaționalizare" și "polonizare" - fenomene observate și subliniate de către Dan. Cum vedeau autoritățile habsburgice să aplice acest proiect se înțelegea și din înlesnirea făcută noilor veniți, anume aceea de a folosi "petrele din cetatea Sucevei" și din alte clădiri aflate în ruină pentru a înălța "case din peatră, după stilul moldovinescu... în formă de vile...". Iată cum prezenta Dan această situație: "Mai târziu veniră în Bucovina și mulți armeni din Transilvania dechiarându că sunt gata să se așeze Suceavă și să-și zidească case trainice, dacă li se dă gratis petrele din cetatea Sucevei, care dorință li se și împlini, dară în dauna neertată a monumentelor noastre istorice"⁵⁴.

În lumina datelor oferite de recensăminte, Dan observa că dacă "la ocupăciunea Bucovinei prin trupele austriace, afla generalul baronul de Spleny în anul 1775 numai 58 de armeni", dar că "epistolele lui Schloezer ni se spuneau că în anul 1779 locuiau în Suceavă 131 de familii armene", datele statistice au fost eronat publicate, Dan constatând: "opiniunea noastră e că pe timpul ocupăciunii Bucovinei au trebuit să existe aici mai mulți armeni, decum s'au aflat în mod oficial"⁵⁵.

Cât de interesate au fost cercurile habsburgice în problema încurajării activității comerciale în Suceava prin intermediul armenilor o demonstrează și hotărârea luată de Iosif al II-lea care în anul 1786 declara Suceava "oraș liber", împlinind dorințele negustorilor armeni veniți din Galiția: "La anul 1776 se oferî neguțitorul armanu din Leina, Nikorowicz, că va aduce mai multe familii armene din Turcia și din apropiatul orașu moldovinescu Botoșani, spre a-i așeza în Suceavă, sub condițiunea, dacă se va ridica orașul Suceavă, cum era orașul Brody în Galiția, la rangul de orașu liberu ceea-ce o și concesse împăratul Iosif II în anul 1786"⁵⁶. Dar sporirea numărului de armeni în Suceava s-a făcut încet și nu pe măsura dorințelor cercurilor imperiale habsburgice, Dan afirmând: "... întreaga afacere de colonizare însă se pare că se sparse de opuseciunea din partea Turciei..."⁵⁷ care se împotriva atragerii armenilor din teritoriile sale.

Analiza datelor statistice indică următorul fapt: dacă în perioada 1781-1786 numărul familiilor armene din Suceava a scăzut, creșterea înregistrată după anul 1800 poate fi pusă și pe seama concesiilor făcute de imperiali și legate de acordarea unor subvenții bănești importante și privilegii (înlesniri și împrumuturi). Din anul 1787 împăratul le-a aprobat și armenilor ortodocși, care nu aveau nici episcop, nici instituție episcopală armenească, să-și aducă preoți din Armenia și să se așeze sub jurisdicția Patriarhiei Armeano-ortodoxe din Constantinopol. Toate aceste măsuri au contribuit la sporirea numărului armenilor, Dan observând că dacă "în anul 1802 a crescut numărul familiilor armene la 205 cu 965 de suflete", "în anul 1857 - chiar 350, iar astăzi (1891) circa 300 de familii armene cu 1200 de suflete"⁵⁸.

Valoarea lucrării lui Dan este dată și de modul în care acesta a știut să prezinte "particularitățile, datinile și moravurile profane" ale armenilor orientali din Bucovina. Ineditul informațiilor și măiestria în descriere au asigurat popularitate acestei monografii, transformând-o într-un material documentar deosebit de valoros.

Fascicula a II-a, intitulată *Țiganii din Bucovina*, va fi editată către sfârșitul anului 1892, ea concretizând astfel efortul depus de-a lungul orelor de studiu. Trăsăturile ce individualizează această etnie sunt prezentate sistematic. După ce expune o listă a denumirilor primite de țigani în aproape toate țările continentului european, Dan concluzionează: "Poate nici un popor din lume n-a primit atât de multe și felurite nume ca țiganii; cauza acestui lucru este răzlețirea lor în diferite

țări și printre diferite popoare⁵⁹. Pornind de la această constatare, Dan se încumetă să facă aprecieri pe marginea temei "originea și înmigrarea ȝiganilor în Europa și în Țările Române". În baza materialului documentar, a explicațiilor oferite de o serie de istorici ruși și austrieci, Dimitrie Dan sistematizează informațiile descoperite în lucrări ce abordaseră acest subiect. În problema venirii ȝiganilor în Europa, el se rezuma la redarea opiniilor altor cercetători, fără a face observații proprii. În ceea ce privește imigrarea ȝiganilor în Muntenia și Moldova, izvoarele istorice (inscripții și documente de epocă) constituie temelia pe care Dan își fondează afirmațiile. Astfel, "la anul 1369, principele Munteniei, Vlad I Basarab, dăruia mănăstirii de la Vodița și celei de la Tismana 40 de sălașe de ȝigani"⁶⁰, iar în Moldova "Alexandru cel Bun le dădu ȝiganilor aer liber, pământ de cutreierat, foc și fier de făurit"⁶¹. Cât despre "soarta ȝiganilor în Țările Române", Dan scrie: "ȝiganii formau în Țările Române starea cea mai de jos a poporului, ba chiar nu treceau de oameni, fiind ei afară din lege, ci se vindeau cu 1000 de aspri sau se schimbau ca niște obiecte sau vite"⁶². Analiza unor documente conduce la relevarea unor drepturi de care orice stăpân (boier sau egumen) putea dispune vis-a-vis de robii lui ȝigani: "... el putea să-l supună la orice muncă și la orice pedeapsă; el putea să-l bată, să-l închidă, să-l pună la coarne sau în lanțuri, să-l tortureze, să-l mutilizeze chiar, să-l vândă, schimbe, dăruiască, să-l trimită chiar la ocnă, însă numai dreptul de a-l spânzura sau de a-l împușca nu-l avea, deci are mai puține drepturi decum avea ungurul asupra ȝăranului român din Ungaria și Transilvania"⁶³. Cu toate acestea, sunt cunoscute exemple de ȝigani care, încă din perioada feudală, și-au obținut libertatea în schimbul unor sume mari de bani; în acest sens este redat conținutul unui act emis în timpul domniei lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572-1574)⁶⁴. O ipoteză rămâne însă încercarea de a lua în considerare fabulațiile potrivit cărora domnitorul Moldovei, Ștefan Răzvan (1594-1596) "a fost de origine ȝigan, de la tată ȝigan și mamă moldoveancă"⁶⁵.

Procesul dezrobirii ȝiganilor, început în Moldova în anul 1749, iar în Țara Românească anul 1746, va fi definitivat în cadrul măsurilor inițiate de Alexandru Ioan Cuza care, "la 8 februarie și 3 martie desființa pentru totdeauna această stare de sclavie"⁶⁶. În Bucovina, unde "fiecare dintre multele mănăstiri și fiecare boier posedă suflete ȝigănești", robia a fost suprimată prin actul din 19 iunie 1783, "dat în Cernăuți de împăratul Iosif al II-lea"⁶⁷. din acest motiv, Ion Budai Deleanu scria: "Nicăieri ȝiganii nu sunt mai mulți, dar poate mai nenorociți ca în Moldova și Valahia, în timp ce în Bucovina numărul lor nu se poate spune cu siguranță pentru că ei sunt de altfel liberi aici"⁶⁸.

Consultarea unor statistici a condus la ideea că "ȝiganilor le plac mai ales părțile ridicate ale țării și locuiesc Bucovina aproape șase din șapte părți între români"⁶⁹. Dacă în anul 1776, un recensământ realizat de generalul Spleny înregistra aproximativ 800 de ȝigani, peste două decenii numărul lor se ridica la 2500, iar în 1870 la 5295, sporire pusă pe seama unei stabilizări, astfel încât "aproape nu mai sunt ȝigani nomazi în Bucovina, de fel; aproape toți au locuințe, se ocupă cu diferite meserii, ba chiar și arte, înaintează în cultură și bucovinenii pot cunoaște faptul că doi fii ai acestui popor și-au câștigat o cultură mai 'naltă, academică și o pozițiune respectată societate'⁷⁰.

Prin aspectele surprinse, monografia *ȝiganii din Bucovina*, rămâne interesantă nu numai din punctul de vedere al sistematizării materialului informativ, ci și prin valoarea pe care i-o conferă unicitatea în analiza problemei.

La doi ani de la publicarea monografiei *ȝiganii din Bucovina*, ca rod al muncii

susținute și al pasiunii nedezmățite pentru istorie, Dimitrie Dan edita fascicula III din seria Popoarele Bucovinei. De această dată, obiectul cercetării îl constituia comunitatea lipoveană din Bucovina. După cum el însuși mărturisea în introducere, scopul operelor sale era acela de a "umple unele lacune" existente în "monografiile cele mari și în opurile istorice și teologice" apărute anterior anului 1894. Subiectul lucrării mai fusese dezbătut de către istoricii austrieci, germani și ruși, dar din materialele consultate de către Dan, în limba română, doar Melchisedec realizase monografia *Lipovenii* și aceasta a fost publicată în 1871⁷¹. Interesant rămâne faptul că în anul editării lucrării lui Dan, *Lipovenii din Bucovina*, paginile "Gazetei Bucovinei" găzduiau un articol întocmit de un alt cărturar român care, cu aproape jumătate de veac în urmă, analizase trăsăturile etniei rușilor-lipoveni din Bucovina. Despre studiul lui Ion Budai-Deleanu (61), Dan nu face nici o remarcă, existând posibilitatea de a nu fi venit în contact cu acesta înainte sau în timpul elaborării monografiei. Comparând aprecierile lui Budai-Deleanu cu cele ale lui Dan se observă o abordare oarecum similară a temei, dar materialul informativ mai bogat și analiza sa mai obiectivă îl ajută pe Dan să nu-și dezmințită, nici de această dată, spiritul ordonat și critic. Monografia pe care Dan a realizat-o este mult mai bine documentată, ideile sunt mai sistematic expuse, iar concluziile devin mai clare.

Organizată în cinci capitole, lucrarea păstrează aproape aceleași coordonate între care a fost redactată și fascicula I, doar că particularitățile ce țin de confesiunea religioasă a lipovenilor i-au impus lui Dan o extindere a spațiului acordat dimensiunii religioase a etniei.

Prin *Istoria nașterii Rascolului sau a societăților religioase a vechiucredincioșilor*, Dan prezintă, pe larg, etapele conflictului declanșat la începutul secolului al XIV-lea interiorul Bisericii Ortodoxe Ruse. Diferențele vor culmina cu schisma din 1667 de pe urma căreia "guvernu rusu îi prigoni pre partisanii rascolului cu mare asprime, de aceea se și împrăștiară ei în cele mai depărtate provincii ale Rosiei și prin țeri streine"⁷².

Referitor la numele de "lipoveni", Ion Budai-Deleanu nota: "Părerea generală este că, atât la lipovenii bucovineni, cât și la cei moldoveni și basarabeni sunt așa ziși răscolnici ruși, la ce eu nu mă opun și eu cred că numele lipovan li s-a pus incorect; căci ei se numesc Pilipy și le mai zice și Pilipoveni"⁷³. Cercetarea unor izvoare istorice l-au condus pe Dan la alte concluzii: documentul din 23 iunie 1783 relatează discuția purtată de generalul Enzenberg cu căpetenia lipovenilor din Hliboca. Întrebându-i de credința lor, "Enzenberg căpetea următorul răspuns <<Noi urmămu învețăturile religioase ale s. apostolo Filipu, de aceea ne și numim noi Filipovani>>⁷⁴. O a doua ipoteză o reprezintă asocierea denumirii de "filipovan" cu numele lui Fotie, devenit "călugărul Filip" (sau "pustosviat") "sub a cărui conducere se fi emigratu o parte de răscolnici din Rosia". Din forma "filipovan" și "filipovani", românii ar fi renunțat la primele litere, pronunțarea devenind astfel mai ușoară. Din seria explicațiilor nu lipsește nici aceea potrivit căreia lipovenii înșiși și-ar fi atribuit aceste nume de pe urma utilizării lemnului de tei ("lipova"=tei) în confecționarea uneltelor casnice sau a mijloacelor de transport.

Problema a cărei dezbateri o conține capitolul al II-lea din monografie poartă titlul sugestiv *Înmigrarea lipovenilor în Bucovina*. La fel ca și Ion Budai-Deleanu, Dan apreciază că "lipovenii înmigrară din Moldova și Băsărabia", dar istoricul bucovinean face precizarea: "din Băsărabia înmigrară lipovenii în Bucovina, după ce-o mântuise o colonie de răscolnici, Nekrasovi, unu general austriecu o rudă a împăratului Iosifu II"⁷⁵. Ca și în cazul unor armeni, lipovenii s-au refugiat în

Bucovina în urma persecuțiilor religioase. Perioada stabilirii lipovenilor în teritoriile ocupate în nordul Moldovei aprinde flacăra disputei între istorici. Pornind de la unele afirmații potrivit cărora prima așezare întemeiată de către lipoveni a fost cea de la Mitocul Dragomirnei, Dan pune la îndoială datele oferite de Goelert (1774) și Ficker (1777) - aceasta din urmă fiind preluată și de Ion I. Nistor în *Istoria Bucovinei*. Dan scrie: "suntem încredințați că lipovenii au emigrat în Bucovina cu mult înainte de anul 1770. Probă pentru această credință ni este raportul generalului Enzenberg din anii 1783 și 1784 către consiliul aulian de resbelu, în carele amintește faptul că, ocupând rușii în anul 1769 aceste locuri, au prinsu mulți lipoveni ce locuiau aici ca desertori și că alții fugiră împreună cu preotul lor în părțile sudice ale Moldovei, de unde se'ntoarseră iară la anul 1775"⁷⁶. La fel ca și alți istorici, Dan identifică drept "cea mai veche colonie a Lipovenilor, comuna Mitocul Dragomirnei seau Lipovenii de pe pârau Ruscioara, lângă Suceavă, numită de dânșii Socolnițe". Ea era întemeiată "înainte de anul 1770". La 1777 ei i se adăuga "colonia Climăuți" (pe care Nistor o amintește ca fondată la 1780)⁷⁷.

Acțiunea administrației habsburgice de "colonizare liberă" cu lipoveni a unor așezări românești e astfel subliniată de către Dan: "Înmigrării lor ulterioare în Bucovina nu se pusese piedice, ba din contra ea fu favorisată amesuratu dorinței împeratesci"⁷⁸. O nouă etapă în emigrarea lipovenilor este stabilită după anul 1783. Prin patenta din 9 octombrie 1783, împăratul Iosif al II-lea acorda lipovenilor din imperiu următoarele înlesniri:

1. dreptul de a se așeza oriunde în imperiu;
2. libertatea practicării cultului religios;
3. scutirea de orice "contribuciuni și biruri" pe timp de 20 de ani (după alte izvoare pe timp de 40 ani);
4. neobligativitatea prestării serviciului militar (mai târziu, lipovenii se vor opune conscripției militare).

Ca efect al aplicării acestor prevederi, deja în anul 1787 se întemeiau "noi colonii lipovenesci" la Varnița și Fântâna Albă, iar între 1840-1860 în Luncavăț și Cosovanca.

În ceea ce privește evoluția demografică în cadrul comunității de lipoveni din Bucovina, Dan observa creșterea spectaculoasă înregistrată în intervalul de timp 1784-1787 ("de la 350-400 de suflete în anul 1784, cari se înmulțiau în fiecare an, urcându-se în anul 1787 la 2000"). Acest fenomen e urmat de o scădere pusă pe seama "promulgării legii multitare din 1868" știut fiind faptul că, din motive religioase, membrii comunității refuzau să poarte arma. Percepțiile religioase sunt atât de înrădăcinate în conștiința lipovenilor, încât "datinele, obiceiurile și ocupăciunea lor" se stabilesc prin canoane și norme formalistice deosebit de severe.

În ultima din cele patru fascicule ale lucrării Popoarele Eucovinei, Dimitrie Dan realizează o prezentare a comunității evreiești din Bucovina. Deși editată în anul 1899, monografia fusese precedată de alte studii și articole, începând cu *Die Volkerschaften in der Bukowina: Die Juden in der Bukowina* (1890), *Credințe evreiești din Bucovina* (1895) și varianta sa germană: *Volksglaube und Gebräuche der Juden in der Bukowina* (1896). Alte comentarii vor fi publicate în paginile periodice "Constituționalul", "Patria" și "zeitschrift für Oesterreichische Gymnasium".

Influența economico-financiară pe care au dobândit-o, precum și numărul lor destul de mare în Bucovina l-au condus pe Dan spre o analiză a "Imigrării evreilor

și statistica lor". Cercetând o serie de documente, istoricul a putut să observe faptul că, încă din secolul al XVI-lea, evreii au acaparat o parte însemnată din comerțul orașelor Moldovei, reușind "pe nesimțite, să delătoreze pe români, băștinașii țării de la orișice neam de negoț"⁷⁹. Așa se explică fenomenul de ostilitate sau, după cum scria Dan, "de reacțiune contra lor" și care a culminat cu hotărârea luată de Petru Șchiopul, în 5 ianuarie 1579, de a-i izgoni pe evrei din Moldova. Cât de "radicală" a fost măsura o demonstrează afirmația: "Și după anul 1579 aflăm evrei mai că în toate orașele Moldovei, unii ocupându-se cu negoțul, alții practicând arta medicinei"⁸⁰.

Informații de natură statistică sunt oferite, în lucrare, doar pentru perioada de după anexarea Bucovinei, când în urma recensământului din 1774 se înregistrau 500 de evrei, iar în anul 1778 - 800 de persoane aparținând comunității evreiești. Creșterea numărului de familii de evrei e pusă pe seama unei migrații masive dinspre Galiția și Podolia; spre deosebire de Ion Budai-Deleanu și Ion Nistor (care au făcut câteva aprecieri în legătură cu evoluția demografică a evreilor din Bucovina), Dimitrie Dan caută o explicație și pentru fenomenul stagnării și apoi al regresiei demografice în perioada 1782-1786 (când de la 714 familii se ajunge la 539); această stare de lucruri e pusă pe seama unei migrări, evreii părăsind Bucovina "fiindcă guvernul voia să-i constrângă la agricultură, o ocupație care nu le convenea"⁸¹. Trecerea Bucovinei la Galiția a reorientat fluxul migrației evreilor spre teritoriile ocupate din nordul Moldovei astfel încât "din lipsă de îngrijire și, poate din lăcomia unor funcționari publici, țara întreagă a fost potopită de evrei"⁸². Libertățile și posibilitățile de câștig mai mari au permis evreilor galițieni să se stabilească în orașe ca proprietari de prăvălii, negustori, arendași de moșii, cămătari, avocați, etc. Bunăstarea materială a permis aducerea familiilor și coreligionarilor din Galiția; în șapte decenii, numărul evreilor din Bucovina sporise de aproape zece ori.

Referitor la ocupația, poziția, rolul și efectele activității reprezentanților comunității evreiești din Bucovina, Dan își exprima părerea potrivit căreia "trebuie de recunoscut, fără părtinire, că evreii, alegându-și o ocupațiune, se dedică ei cu trup și suflet și ajung la ea, acolo unde creștinul, din comoditate și lipsă de răbdare și de perseverență serioasă nu se poate sui nicicând"⁸³. Spiritul speculativ, "veșnic în activitate", combinat cu "istețimea minții lor" și întărit de abilitatea în a corupe administrația imperială din Bucovina le-au permis evreilor infiltrarea în economie, apoi acaparea și conducerea unor domenii: "Nu este întreprindere în țară fie ea chiar exclusiv creștinească, la care n-ar fi măcar un evreu. În scurt, pe terenul comercial-economic joacă ei în Bucovina primul rol deoarece ei dominează întregul comerț, posed multe capitaluri și proprietăți mari și dispun de presa germană din țara aflătoare în mâinile lor"⁸⁴.

Cât de importantă era pentru evrei ascensiunea în ierarhia socială o demonstrează și atitudinea lor față de școală, de învățământ; în școala confesională germano-evreiască din Cernăuți se introdusese, ca obiect de studiu, și limba română. Dan aprecia faptul astfel: "aceasta înseamnă un progres necontestat în cele culturale deoarece prin aceasta se recunoaște marea însemnătate a limbii țării în viața publică și privată, iar în cele politice aceasta îndrumază apropierea de poporul autohton al țării"⁸⁵.

Chiar dacă o serie de probleme au rămas nerezolvate sau parțial tratate (condițiile de lucru și starea materială nepermițându-i întotdeauna accesul la marile biblioteci din Imperiu), cele patru fascicule monografice: *Armenii orientali din*

Bucovina, Țiganii din Bucovina, Lipovenii din Bucovina, Evreii din Bucovina rămân lucrări de sinteză pe care nici un cercetător nu trebuie să le ignore.

În ședința Academiei Române din 21 decembrie 1912, Dimitrie Dan prezenta auditoriului fragmente din lucrarea *Rutenii din Bucovina*. Deși în anul 1899 el finalizase monografia *Popoarele Bucovinei*, preocupările pentru cercetarea specificului etnic al rutenilor aveau să se concretizeze abia în anul 1912 prin publicarea acestui studiu. Trăind aproape două decenii printre ruteni și cunoscând dramatica situație a românilor din teritoriile dintre Prut și Nistru, Dan scria în introducere: "Fiind românii din Bucovina siliți să poarte acum o grea luptă de apărare a naționalității și bisericii românești moștenită de la strămoși în contra nesățioaselor pretențiuni ale rutenilor, am crezut oportun să dau la lumină tocmai acum această schiță asupra rutenilor ca ei să fie mai bine cunoscuți"⁸⁶. Inițiativa fusese luată în anul 1885 când la întrebările unui etnograf, român bucovinean devenit general în armata imperială, Dan oferea un "răspuns" atât de consistent încât după "ulterioare dezvoltări" el l-a putut publica sub forma unui studiu demn de paginile "Analelor Academiei Române". Deficiența demersului său constă în aceea că dacă din punct de vedere etnografic lucrarea este deosebită, pe plan istoric, Dan nu face nici o apreciere. Cât de importantă ar fi fost o analiză a imigrării rutenilor în Bucovina, mai ales că ponderea lor în structura populației din teritoriul cuprins între Prut și Nistru reprezentase cea mai amplă mutație. În cele XIX capitole ale monografiei, în care se sistematizează întregul material etnografic și folcloric adunat de-a lungul a aproape 3 decenii, Dimitrie Dan uimește prin noutatea temei tratate, el confirmându-și valoarea de etnograf.

În pleiada preoților cărturari bucovineni, Dimitrie Dan va rămâne un permanent punct de referință, opera sa înscriindu-se definitiv în sfera culturii noastre naționale. Atâta vreme cât *Mănăstirea Sucevița* va fi cel mai documentat studiu-monografic despre ctitoria Movileștilor, iar ciclul de lucrări *Popoarele Bucovinei* va mai oferi informație utilă specialiștilor din istorie și etnografie, Dimitrie Dan, va putea fi considerat o personalitate de reală însemnătate culturală și științifică. Conținutul și caracterul concepției sale, adevărurile și erorile, valabilitatea și limitele gândirii sale sunt dezvăluite doar celui ce cunoaște opera lui Dan, celui ce înțelege imensul său travaliu, încununat de rezultate remarcabile.

NOTE

* Fragment din lucrarea de licență, promoția 1995;

1. Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 6.

2. Mihai Boca, *Preotul Dimitrie Dan*, în "Mitropolia Moldovei și Sucevei", nr. 9-10/1963, Iași, p.

611.

3. Mircea Fotea, *Simion Florea Marian, folclorist și etnograf*, București, Ed. Minerva, 1987, p.

29.

4. Dimitrie Marmeliuc, *Aspecte din viața culturală a Bucovinei*, în "Revista Fundațiilor Regale", nr. 8-9/1941, pp. 443-444.

5. Mircea Fotea, *op. cit.*, p. 33.

6. Dimitrie Dan, *În amintirea lui Simion Florea Marian*, în "Junimea literară", nr. 6-7/1907, p.

156.

7. *Ibidem*, p. 157.

8. Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 217.
9. Dimitrie Dan, *Deschiderea Societății de cetire PAZA*, în "Deșteptarea", nr. 15/1896, p. 118.
10. Idem, *Comuna Straja și locuitorii ei*, Cernăuți, 1897, p. 9.
11. Eugen Dimitriu, Petru Froicu, *Simion Florea Marian și corespondenții săi - documente literare*, București, Ed. Minerva, 1991, p. 258.
12. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 9.
13. xxx, *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXVI (1903-1904), București, 1904, p. 196.
14. Ilarie Chendi, *Cronică*, în "Sămănătorul", nr. 14/1904, p. 219.
15. Traian Cantemir, *Dimensiuni cultural-științifice bucovinene*, în vol. *Știința în Bucovina - ghid bibliografic*, vol. I, Suceava, 1982, p. 45.
16. - X -, *Monitorul Bucovinei*, fasc. 11/30 ianuarie 1919, p. 2.
17. Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 392.
18. - X -, "Junimea literară", nr. 3-4/1924, p. 28.
19. Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, București, Ed. Academiei Române, 1993, p. 13.
20. Dimitrie Marmeliuc, *Dimitrie Dan*, în "Calendarul Glasul Bucovinei", nr. 9/1928, pp. 75-76.
21. Dimitrie Dan, *Documente privitoare la istoria românilor din Bucovina*, în "Junimea literară", nr. 1/1907, p. 30.
22. *Ibidem*, p. 31.
23. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 263.
24. Dimitrie Dan, *Documente și acte privitoare la istoria răzeșilor și mazililor din Bucovina*, în "Revista politică", nr. 15/1887, p. 6.
25. Ion I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Ed. Cartea Moldovenească, 1991, p. 42.
26. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 7.
27. *Ibidem*.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*, p. 8.
30. *Ibidem*.
31. Dimitrie Dan, *Un document românesc cu marele sigil*, în "Junimea literară", nr. 3/1907, p. 56.
32. *Ibidem*.
33. Dimitrie Dan, *Însemnări vechi despre Sf. Ioan cel Nou de la Suceava*, în "Junimea literară", nr. 13/1924, pp. 3-6.
34. Idem, *O evanghelie a lui Ștefan cel Mare în München*, Cernăuți, 1914.
35. Idem, *Inscripția de pe peatra mormântală a Silionestilor în mănăstirea Sucevița*, în "Arhiva genealogică", Iași, 1913.
36. Idem, *Fundatorul bisericii din mănăstirea Sucevița*, în "Candela", nr. 26/1907.
37. Idem, *Lujeni, Biserica, proprietățile moșiei, satul și locuitorii lui*, Cernăuți, 1893 și *Comuna Straja și locuitorii ei*, Cernăuți, 1897.
38. Idem, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 10.
39. *Ibidem*, p. 2.
40. Dimitrie Dan, *Episcopia Ortodoxă de Rădăuți și biserica ei*, în "Patria", nr. 57-58/1897, p. 2.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*.
43. Dimitrie Dan, *Cronica Episcopiei de Rădăuți*, Cernăuți, 1912, p. 3.
44. Idem, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 1.
45. Idem, *Biserica Doamnei Elena Rareș din Suceava*, în "Junimea literară", nr. 3-4/1924, pp. 140-141.
46. Idem, *Ctitoria Hatmanului Luca Arbure*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice", nr. 16/1926, pp. 37-46.
47. Idem, *Biserica Sf. Gheorghe din Suceava*, în "Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice", nr. 3/1910, pp. 134-139.
48. XXX, *Analele Academiei Române*, seria II, tom XXVI (1903-1904), București, 1904, p. 200.
49. Dimitrie Dan, *Armenii Orientali din Bucovina*, Cernăuți, 1891, p. 3.
50. *Ibidem*, p. 12.
51. Dimitrie Dan, *Persecutarea Armenilor în Moldova - 1551*, în "Gazeta Bucovinei", nr. 6/1896,

pp. 4-6.

52. Idem, *Monofisitismul în Biserica armeană-orientală*, Cernăuți, 1891.
- 53: Idem, *Armenii Orientali din Bucovina*, Cernăuți, 1891, p. 32.
54. *Ibidem*, p. 28.
55. *Ibidem*.
56. *Ibidem*.
57. *Ibidem*.
58. *Ibidem*.
59. Dimitrie Dan, *Țigani din Bucovina*, Cernăuți, 1892, p. 1.
60. *Ibidem*, p. 3.
61. *Ibidem*, p. 4.
62. *Ibidem*.
63. Idem, *Țigani din Bucovina*, în "Gazeta Bucovinei", nr. 43/1892, p. 2.
64. *Ibidem*.
65. *Ibidem*.
66. *Ibidem*, nr. 42/1892, p. 1.
67. *Ibidem*.
68. Mihai Iacobescu, *Bucovina în viziunea lui Ion Budai-Deleanu*, în "Anuarul Muzeului Bucovinei", XX/1993, p. 211.
69. Dimitrie Dan, *Țigani din Bucovina*, Cernăuți, 1892, p. 13.
70. *Ibidem*.
71. Melchisedec, *Lipovenismul*, București, 1871.
72. Dimitrie Dan, *Lipovenii din Bucovina*, Cernăuți, 1894, p. 10.
73. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 210.
74. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 12.
75. *Ibidem*.
76. *Ibidem*.
77. Ion I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Ed. Humanitas, 1991, p. 21.
78. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 17.
79. Idem, *Evreii din Bucovina*, Cernăuți, 1899, p. 1.
80. *Ibidem*, p. 4.
81. *Ibidem*, p. 8.
82. Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 209.
83. Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 10.
84. *Ibidem*, p. 12.
85. *Ibidem*, p. 19.
86. Dimitrie Dan, *Rutenii în Bucovina*, în "Analele Academiei Române", seria II, tom XXXV (1912-1913), București, 1913, p. 37.

DIMITRIE DAN (1856-1927)

SUMMARY

Dimitrie Dan's life and activity are presented here. He was a priest, a historian highly involved in the cultural movements, the author of more than one hundred books, studies and articles. Less known in our days, Dimitrie Dan had an important role in the cultural and political emancipation of the Romanians from Bukowina.

Insisting upon the value of Dimitrie Dan's historical works, the author also analyzes aspects of his activity: the discovery of documents concerning the Romanian history, the study of ethnic communities from Bukowina (Jews, Armenians, Gypsies) or the presentation of some important clerical places such as the monasteries from the North of Moldavia.